

1993. – С.5-6.

23. Курносів Ю.О. Нариси історії української інтелігенції. У 3-х кн. – Кн.ІІ. – К., 1994. – 59 с.

24. Высшая школа СССР за 50 лет. (1917-1967). – М., 1967. – 48 с.

25. Державний архів м. Києва. – Ф. Р – 136. – Оп. 1. – Спр.6. – арк.4.

26. Там само. – Ф. Р – 341. – Оп. 1. – Спр. 79. – арк. 39.

27. Там само – Ф. Р – 352. – Оп.1. – Спр.393. – арк.47.

28. Там само. – Ф.Р –1246. – Оп.13. – Спр. 4. – арк.1.

29. Курносів Ю.О. Нариси історії української інтелігенції. У 3-х кн. Кн.ІІ. – К., 1994. – 39 с.

30. Державний архів м. Києва. – Ф. Р. – 341. – Оп.1. – Спр.1. – арк.4.

31. Там само – Ф. – Р 341. – Оп. 1. – Спр. 1784-а. – арк.28.

32. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.7932. – арк. – 76.о

33. Вища школа Української РСР за 50 років. У 2-х кн. – Ч. 1. – К.,1967. – 252 с.

34. Там само. – С. 253-254.

35. ЦДАГО України. Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 7888. – арк.3.

*Салата О.О.
Київський національний університет
імені Т.Шевченка*

РОЛЬ ПРЕСИ У ДОСЛІДЖЕННІ ПРОБЛЕМ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Розглядається роль преси в перший період Великої Вітчизняної війни, її вплив на формування джерельної бази з цієї проблеми.

Ми живемо в новому тисячолітті, але пам'ять хвилюють події минулого. Однією з найжахливіших кривавих подій минулого століття стала Велика Вітчизняна війна, що об'єднала всі можливі й безмірні людські трагедії, неймовірно активізацію духовних і фізичних сил усього народу України.

Ця війна залишила глибокий слід в історичній долі не лише України, а й усієї Європи. Її жахливий нищівний потік прокотився по нашій землі двічі, не минаючи жодного міста чи села. Лихо прийшло у кожную домівку. Важкими були людські та матеріальні втрати. Наслідки війни й сьогодні дають про себе знати.

Проблемою Великої Вітчизняної війни, і особливо її першого періоду переймаються багато сучасних істориків та дослідників. З'являється більше нових свідчень, архівних матеріалів і документів, які допомагають по-новому переосмислити події тих років. Але розкрито про війну все ж таки ще далеко не

все. Ще не можемо відверто подивитися на ці події, багато джерел продовжують покриватися пилом в архівах під грифом „секретно”, а газети того періоду, на жаль, не є найбільш об’єктивним джерелом інформації. Саме преса в роки Вітчизняної війни стала тими могутніми плечами, на які спирався радянський уряд.

Як і сьогодні, газета завжди була досить важливим засобом зброя пропаганди. Щоб народ не втрачав віри у могутність Комуністичної партії, не розчаровувався в Червоній Армії, яка, за словами Сталіна мала вести бої з німецькою армією малою кров’ю, лише на території України радянське керівництво взяло під жорсткий контроль усю пресу. Уже на другий день війни, 23 червня, газета „Правда” надрукувала статтю П. Тичини „Ми непохитні”, 24-го вірш П. Тичини „Ми йдемо на бій” та статтю Ю.Смолича „Спокій і впевненість”, 25-го вірш М. Рильського „Слово гніву”, 26-го статтю О. Корнійчука „Піднявся український народ”. Так, українські письменники та поети від щирого серця дарували народові свої твори, а уряд прикривав ними свої невдачі та поразки, використовуючи героїчне піднесення населення. Свідома і цілеспрямована деформація правди про події в перший період Великої Вітчизняної війни почалася вже в перші дні війни. Керівництво країни не розкривало дійсного перебігу подій тому, що хотіло приховати від народу допущені прорахунки, помилки і недоліки у підготовці до війни. Дезінформація населення та діючої армії ставала звичайним явищем і, якщо по радіо Інформбюро передавало, що Червона армія з переможними боями рухається на схід від західних кордонів, то це було абсолютно не так. Постійно в газетах зменшувалась кількість втраченого особового складу Червоної Армії і, навпаки, збільшувались втрати німців. Це хоч якось, на думку керівництва, підтримувало авторитет керуючої Компартії.

Перекручення правди почалося з самого Сталіна. 3 липня 1941 р. він, звертаючись до „братів і сестер”, „нічтоже сумняшеся” заявив, що добірні дивізії Гітлера вже розгромлено... Практично, з цього моменту воєнно-політична брехня, замовчування, напівправа, інші перекручення ходу подій, стали фундаментом і змістом історіографії одного з найтрагічніших і, водночас, найепічніших періодів вітчизняного минулого.

За надходження до населення обробленої певним чином інформації відповідав спеціально створений орган, підпорядкований безпосередньо ЦКП(б). Без його втручання та перевірки жодні матеріали не мали права розповсюджувати пресою чи радіо – вони проходили цензуру [1].

Водночас, радянська система змушена була послабити репресивну політику проти населення, але послаблювати контроль на ідеологічному фронті вона не збиралась. Тому уряд пішов на компроміс. На початку війни всі радіоприймачі населення були вилучені: це стало певною гарантією того, що невігідної

інформації народ не отримає. Повідомлення та необхідну, з погляду уряду інформацію населення отримувало лише з державних гучномовців [2].

Неправдива інформація подавалася вже з самого початку Другої світової війни. 23 серпня 1939 року представники німецького (Ріббентроп) та радянського (Молотов) урядів підписали у Москві „Договір про ненапад між Німеччиною і Радянським Союзом” і „Таємний протокол” стосовно розподілу сфер впливу в Європі. Вже 31 вересня 1939 року на позачерговій 4-й сесії Верховної Ради СРСР 31 серпня Молотов стверджував про неможливість вторгнення німецької армії на територію СРСР та загарбання і окупації нею України. А вже 2 вересня 1939 року газета „Правда” без коментарів повідомила про перехід німецькими військами польського кордону. Автоматично у війну було втягнуто ту частину етнічних українців, що мешкала на території суверенної Польської держави. У жодному з інших тогочасних джерел немає навіть натяку на початок трагедійної події світового масштабу. У цьому ж номері газети „Правда” патетично, з великим піднесенням розповідалося про „історичну сесію Верховної Ради СРСР”.

Довгий час радянська історіографія видавала віроломний напад фашистської Німеччини на СРСР чи не за єдину і найголовнішу причину невдач Червоної Армії в перший період війни. Напад, безперечно, був віроломним. Але про підготовку до нього знали всі, кому належало знати. За останні роки опубліковано сотні документів розвідувальних органів, у яких була інформація Сталіну і розвідувальному управлінню Генерального штабу Червоної армії про підготовку Німеччини до війни.

Вже у воєнні роки нагромаджувалася певна джерельна база, але, як бачимо, вона була надмірно політизованою та регламентованою. Досить часто укладач чи то фронтового зведення, чи то довідки про роботу промисловості прагнув не стільки дати реальну картину подій, скільки „вписатися” у загальноприйнятту схему і догодити офіційним вимогам. Таким чином, брала гору, так звана, „штабна правда” над „окопною”. Наслідком чистки об’єктивне та реалістичне відображення подій Великої Вітчизняної війни стає надзвичайно важким.

Ускладнили вивчення важливих архівних матеріалів та документів також вибракування невігідних, небезпечних джерел на початку 80-х років і напередодні розпаду великої радянської імперії, коли вилучалися з архівів важливі документи.

Розглядаючи проблему евакуації та переведення на військові рейки підприємств у перші місяці Великої Вітчизняної війни, практично не можливо знайти якусь інформацію про те, як саме проводилася евакуація таких гігантів, як завод „Арсенал”, „Ленінська кузня” та інші. Ми дуже багато говоримо про те, які матеріальні збитки зробила на нашій території німецька армія. А скільки не вивезеного обладнання було знищено за наказом керівництва та відступаючою Червоною Армією, спалено пшениці на полях, щоб не дісталася німецькій армії?

Ми знаємо скільки Донбаських шахт було підірвано та затоплено німцями. А де інформація про те, як під час евакуації та відступу Червоної Армії підривало та знищувало шахти наше керівництво та підпільні організації, знову ж таки під девізом „щоб нічого не дісталось німцям”?

Чому не в газетах та по радіо, а в таємних донесеннях повідомлялось про план знищення флоту, що стояв на Дніпрі під Кременчуком та Запоріжжям? Саме за цим планом інженерами Червоної Армії було затоплено та знищено близько 30% суден [3]. А вони ж, певною мірою, якось могли б допомогти в евакуації підприємств, устаткування та людей.

Цей аспект у радянській і, звичайно у сучасній вітчизняній історіографії фактично не висвітлювався. Очевидно, більшість добре запам'ятала трагічну долю автора книги “1941. 22 июня” О.М. Некрича, який був усунутий від наукової діяльності за спробу об'єктивно висвітлити початок війни, в тому числі, й на Україні. [4] І подібне чекало всіх, хто взяв би на себе сміливість поставити під сумнів правильність багатьох рішень та дій Комуністичної партії. Недостатня правдивість показу подій під час і після війни пояснюється ще й тим, що об'єктивну правдиву інформацію, яка доходила до істориків, використати було дуже важко, тому бойові перемоги прикрашалися, кількість вбитих німецьких солдат навмисне збільшувалися. Матеріали та повідомлення, які ставали основою розповсюджуваних радіо та пресою повідомлень, передавалися від Радянського інформбюро, безпосередньо підпорядкованого ЦК ВКП(б). Його повідомлення та матеріали ставали основою розповсюджених пресою і радіо препарованих повідомлень, що у поєднанні з найсуворішою цензурою мали на меті викликати схвальну реакцію людей на усі, без винятку, воєнно-політичні заходи радянського уряду.

Велика увага приділялася урядом функціонуванню преси. Вона стала однією з найголовніших стратегічно-пропагандистських галузей політики радянського уряду. Цьому підтвердженням стало те, що навіть у напружені дні 1941 року, коли фашистські війська підійшли до Києва, в місті продовжували виходити газети, друкувалися плакати, листівки, працювала радіостанція. Ні на хвилину не припинялась робота київських редакцій – регулярно виходили газети „Комуніст” і „Советская Украина” (органи ЦКП(б) КП(б)У, Літературна газета” (орган Спілки письменників України), обласна газета «Пролетарская правда», комсомольські та молодіжні видання. З матриць друкувались „Правда”, „Известия”, „Красная звезда”. Відомим став факт про одну з героїчних сторінок діяльності київських журналістів під керівництвом письменниці Олени Теліги, яка очолювала газету під назвою „Золоті ворота”. Це було молодіжне джерело інформацій сміливих і мужніх думок. Доля цього видавництва, як і самої Олени Теліги, трагічна.

Щоденно листоноші столиці розносили передплатникам більше 170 тис. примірників одних лише газет, а в області України з Києва відправлялось їх 1,8 млн. примірників (16 назв) [5].

Із засобів інформації повідомлення про ті чи інші події часто потрапляли і в наукові праці. Такі газети як „Правда” чи „Комуніст” більшість істориків вважали джерелом незаперечних фактів. Саме у такий спосіб почала нагромаджуватися відповідна воєнна та повоєнна джерельна база. Тому, як правило, ці публікації носили більш описовий метод викладу матеріалу, а не науковий. До того ж стверджувати, що газетний матеріал завжди несе достовірну інформацію важко, адже кожна стаття проходила “чистку” партійної цензури. Це, зрозуміло, мало вплив на роботу над самими проблемами – вони були не настільки глибоко вивченими.

За роки Великої Вітчизняної війни опубліковано багато статей в газетах та журналах про трудові подвиги радянських людей але це були тільки повідомлення і проаналізовані вони були лише частково. Такий стан можна пояснити умовами війни та майже повною відсутністю достовірної джерельної бази. Усі статті, виступи та роботи Й.В.Сталіна, М.І.Калініна, Е.М.Ярославського, А.С.Щербакова та інших партійних і державних діячів носили пропагандистський характер, тому не могли дати об’єктивного аналізу трагічного і, водночас, героїчного характеру війни, надзвичайно виснажливої праці людей, в тому числі і в’язнів радянських таборів, складного процесу евакуації підприємств. [6]

Певну цінність мають матеріали про героїчні справи радянських людей під час евакуації та праці в тилу, що містяться у 8-томному збірнику повідомлень Радянського Інформбюро [7]. В ньому розповідається про хід боїв на фронті, подвигах працівників тилу, розкривається “багатогранна” діяльність партії по організації боротьби з ворогом. Дуже важливими стали матеріали, які містяться в стенографічних звітах одинадцятої та дванадцятої сесій Верховної Ради УРСР.

У післявоєнні роки ситуація дещо змінилася. Тепер джерельна база стала значно більшою, але преса, як і раніше, дотримувалася офіційної ідеології і подавала інформацію, яка не суперечила центральній ідеологічній лінії комуністичної партії Радянського Союзу. Використовуючи, знову ж таки офіційну пресу та джерела, які накопичились до цього часу, було створено капітальні історичні праці, присвячені історії Великої Вітчизняної війни – шести та дванадцятитомної. У цих творах уже більш об’єктивно відображалися події війни, найважливіші битви, героїчні подвиги людей. В них розкривалися різні сторони і процеси, особливості та характерні риси війни, її передісторія, хід та закінчення, висновки, наслідки та уроки, їх значення для сучасності. Дослідження стало фундаментальним узагальненням історії війни в усій світовій історіографії. Більшість істориків ішли, певною мірою, всупереч своїм знанням та уявленням

про діяльність Комуністичної партії та подій Великої Вітчизняної війни, але в тих умовах у них не було відповідної альтернативи. Зрозуміло, що неможливо ще було знайти відповіді на такі хвилюючі питання як у чому причини швидкого просування німецько-фашистської армії по території України, а також, чому військовим керівництвом допускалося стільки помилок і прорахунків у ході евакуації промисловості на Схід, та розподілу ресурсів для Червоної армії, про витрати, які несла економіка від недбалої організації та знищення всього, що не встигали евакуювати. Чому потерпіла поразку воєнна доктрина Червоної армії, яка була прийнята в передвоєнні роки і згідно якої наша армія буде “воювати на чужій території і малою кров’ю”. Як результат, укріплені райони, що були споруджені на значній відстані від кордонів з ініціативи “ворога народу” Й. Якіра, були демонтовані, а нові були зведені на кордонах восени 1939 р., так само як і 60% складів стратегічного значення, а також ряд оборонних підприємств [8]. Як наслідок, за перші три тижні війни до ворога потрапили понад 200 таких складів, на яких було 7 млн. 600 тис. Гвинтівок (до рук ворога потрапило 5 млн. 400 тис.), 240 тис. кулеметів (191 тис. – захопили німці) і т. д. [9] Все це і зумовило, значною мірою, катастрофічний початок війни для СРСР і колосальні руйнування підприємств відступаючими частинами Червоної армії.

Незважаючи на критичність вище сказаного, варто належно схвалити публікації у газетах, які подавалися в роки війни та в перше післявоєнне десятиріччя. Вони мали велике значення для створення певної історіографічної бази для подальшого вивчення історії Великої Вітчизняної війни. Саме з цієї преси ми знаємо про величній подвиг та героїчну працю багатьох наших співвітчизників, а також можемо відслідковувати перебіг тих чи інших подій.

Сьогодні ми вже живемо в інших умовах, тому маємо можливість усе це переосмислити інформацію. Історія Великої Вітчизняної війни залишається на часі актуальною. Вона цікавить багатьох істориків не лише України. До наших послуг велика кількість архівів, документів та досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних істориків, в тому числі, й німецьких. Нині відкриваються нові факти та цифри, і наше завдання вивчити їх, проаналізувати, переосмислити. Так, зникло немало важливих документів, але ми можемо спиратися на судження та оцінку таких відомих істориків, як Баграмян І., Нем’ятий В., Григорович Д., Зінченко Ю., Кучер В., Лисенко О., Ляхоцький В., Буцько М., Замлинський В., Клокав В., Данилюк М., Панчук М., Чайковський А., Багрянний І., Саженюк С., Стецкевич В., Коваль М., Король В. та багато інших. Головне зрозуміти, що пройшло вже більше ніж півстоліття, і пора таки нашим сучасникам знати всю правду про грізні тяжкі часи Великої Вітчизняної війни.

Перші кроки вже зроблено: науково-публіцистичне видання „Безсмертя”, „Подвиг на віки”; публікації статей Ковалю М., Короля В., Лисенка О., Муковського І. [10] Вимальовується досить об’єктивна картина подій Великої Вітчизняної війни, і навіть більше – розглядаються і ставлять проблеми перед сучасними і майбутніми поколіннями.

Література

1. Коваль М.В. Друга світова війна та історична пам’ять // УІЖ. - № 3 (423). – К.: Наукова думка, 2001. - 9 с.
2. Безсмертя. Книга пам’яті України. 1941-1945. – Київ, 2000. – 480 с.
3. Центральний державний архів влади та управління України (ЦДАВО). – Ф.4620. Оп. 3. – Спр. 19. – Арк. 49.
4. Некрич А.М. 1941. 22 юня. – М., 1965. Некрич А.М. 1941. 22 юня. – 2-е изд., доп. И пере раб. – М.: Пам’ятники исторической мысли, 1995.
5. История городов и сел Украинской ССР в 26-и т. – К., 1979. – 384 с.
6. Сталин И.В. О Великой Отечественной войне Советского Союза. – М., 1949.
- Калинин М.И. Отечественная война Советского Союза против немецких захватчиков. – М., 1942; Он же. Все для фронта! Все для победы! – М., 1942.
7. Щербаков А.С. Под знаменем Ленина. – М., 1942.
8. Історія України. Документи. Матеріали. (Упорядкування, коментарі В.Ю.Короля). – К., 2001. – С. 330-331.
9. Король В.Ю. Історія України. – К., 1999. – 270 с.

*Сацький П.В.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

РОЗКЛАД РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ 1980-Х НА ПОЧАТКУ 1990-Х РР. (передумови та характеристика процесу)

Політична система сучасної України бере свій початок від політичної системи УРСР, республіки СРСР. Тобто радянської системи. Відповідно, процесу становлення політичної системи України в період 1991-2000 рр. передував процес розкладу радянської системи.

Але що собою являла радянська система в УРСР та в СРСР? Перш за все вона характеризувалась пануванням однопартійної системи, що було зафіксовано в статті 6 Конституції СРСР [1] та Конституції УРСР [2]. По-друге, пануванням